

ІНТЕГРАЛЬНЕ ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

АНОТАЦІЯ. Викладено авторське уявлення про гео економічний простір. Розглянуто різні підходи до регіоналізації гео економічного простору методом економічного районування. Сформульовані основні положення функціонально-економічного підходу до інтегрального економічного районування України. Розглянуті окремі методичні аспекти реформування адміністративно-територіального устрою на рівні внутріобласних адміністративних районів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічне районування, економічний район, рівні районування, регіоналізація гео економічного простору, парадигми економічного районування.

АНОТАЦИЯ. Изложено авторское представление о геоэкономическом пространстве. Рассмотрены различные подходы к регионализации геоэкономического пространства. Сформулированы основные положения функционально-экономического подхода к интегральному экономическому районированию. Рассмотрены отдельные методические аспекты преобразований административно-территориального устройства на уровне внутриобластных административных районов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономическое районирование, экономический район, равные районирования, регионализация геоэкономического пространства, парадигмы экономического районирования.

ANNOTATION. The author's interpretation of geoeconomic space is stated. Various approaches to geoeconomic space regionalization are considered. The basic points of functional and economic approach to the integral economic zoning of Ukraine are formulated. Some methodical aspects of administrative-territorial system transformation at the level of intraregional administrative districts are considered.

KEY WORDS: economic zoning, economic zone, levels of zoning, geoeconomic space regionalization, economic zoning paradigms.

Актуальність теми. Актуальність питань економічного районування зумовлюється низкою причин. Серед них в першу чергу слід назвати так звані «вузлові проблеми», або «невирішені завдання» районування. Як зазначає Л. В. Смірнягін, це проблеми методологічного рівня, які склалися і до цього часу є не вирішені. Він виділяє такі найгостріші вузлові проблеми економічного ра-

йонування: ареали; галузеві та комплексні райони; об'єктивність району; поєднаність галузевого районування в інтегральному; однорідні та вузлові райони; кордони економічних районів; динаміка сітки економічних районів; розмірність районів; модус; ієрархія і лакуни; набір ознак; взаємозв'язки вузлових проблем [9, с. 5—15].

Іншими причинами, які підвищують актуальність дослідження районоутворюючих процесів і викликають необхідність переосмислення існуючих положень економічного районування, є зростання тенденції глобалізації економічних процесів, переорієнтація економіки на інноваційну модель розвитку, посилення уваги до соціальних та економічних проблем і, відповідно, до сталого розвитку регіонів та національної економіки в цілому.

Постановка проблеми. У контексті зазначених вище питань викликає науковий інтерес еволюція поняття «економічний район», яка є фундаментальною категорією теорії економічного районування. Зміст, який вкладається в цю категорію, певною мірою відображує спрямованість досліджень із виявлення економічних районів та обґрунтування пропонованих схем економічного районування.

Виходячи з праць відомих учених минулого, прослідковується така еволюція цього поняття [11, с. 8]:

— на початку XIX ст. (за працями К. І. Арсеньєва) економічний район — це частина країни, яка відрізняється від інших за поєднанням природних ресурсів, співвідношенням земельних угідь, характером сільського господарства та промисловою діяльністю населення;

— у середині XIX ст. (за працями М. П. Огарьова): частина країни, яка відрізняється від інших таким поєднанням головних видів господарства, яке визначає її подальший розвиток, суспільну діяльність людей та участь у поділі труда в середині країни;

— у кінці XIX ст. (за працями Д. І. Менделєєва): частина країни, яка відрізняється від інших таким поєднанням трудових, сировинних та паливно-енергетичних ресурсів і транспорту, яке дозволяє їй спеціалізуватися на головних галузях господарства і брати широку участь у поділі праці всередині країни та з іншими країнами.

У зазначені вище періоди економічне районування в працях учених носило, як відомо, пізнавальний характер. У них приводилася характеристика виділених районів, відмічалися недоліки існуючого адміністративно-територіального устрою, але глибокого обґрунтування запропонованих сіток економічних районів не містилося.

Конструктивне втілення ідей районування почалося з розробкою плану ГОЕЛРО (1920—1921 рр.). У зв'язку з тим, що районування у плані ГОЕЛРО носило конструктивний характер, для виділення та обґрунтування сітки економічних районів вперше в економічному районуванні були застосовані нові теоретичні уявлення та методологічні принципи. З розробкою плану ГОЕЛРО було започатковане формування нової парадигми районування.

При формуванні сітки районів Держпланом 1920-х років поруч з енергетичними принципами на перший план були висунуті економічні та соціальні підходи: прискорений розвиток сфери матеріального виробництва в цілому та по районах; встановлення нового політико-адміністративного устрою замість старого, формування національних республік та округів.

Були сформульовані положення про перспективну точку зору, комплексний підхід, балансний метод, особливе врахування транспортного фактора, культурні та національні особливості, а також здійснено перехід від економіко-статистичних методів дослідження до техніко-економічних, які враховували планомірне та пропорційно-комплексне будівництво районів на майбутнє [3, с. 99—102].

Створена Держпланом спілка районів стала слугувати науковою основою для просторового реформування економіки та адміністративно-територіального устрою країни. Визначення економічного району вченими в радянський період містять, як зазначається в багатьох сучасних працях з питань економічного районування, такі загальні ознаки: територіальна цілісність господарства, спеціалізація та комплексний розвиток, наявність районного територіального комплексу, тісні внутрішні та зовнішні зв'язки. Найширше відоме визначення інтегрального економічного району, сформульоване П. М. Алампієвим: «економічний район — це географічно цілісна територіальна частина народного господарства країни, яка має свою виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки та нерозривно пов'язана з іншими частинами суспільним територіальним поділом праці [1, с. 11].

У період централізованого директивно-планового управління економікою вітчизняне економічне районування виконувало роль наукової основи для територіального планування та проектування, які були інструментами рішення питань раціонального розміщення продуктивних сил, ефективної регіональної організації виробництва та оптимізації просторового розвитку, а також для вдосконалення адміністративно-територіального устрою.

Зазначені питання актуальні і в наш час, однак розробка методологій і способів обґрунтування рішень, які проєктуються, повинні будуватися на основі поєднання дії ринкового механізму просторової організації економіки з державними важелями її регулювання.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження проблем економічного районування характеризуються різними підходами до виявлення факторів районоформування, розробкою нових концептуальних положень та методик виділення районів, визначенням механізмів впливу на районоутворюючі процеси.

П. Я. Бакланов при дослідженні взаємозв'язків між економічним районуванням і територіальною структурою господарства приходять до висновку, що в основі процесів економічного районування лежать процеси територіально-виробничого комплексотворення. За включенням у процеси комплексотворення територіальних компонентів, які вичленовуються структурними ланками, — ділянок, зон сполучення та ринкового впливу — комплексотворення переходить у районоутворення. Структуризація процесу районоутворення та розмежування його відносно цілісних частин можлива, як він вважає, за допомогою методу економічного районування [2, с. 23—24].

Теоретико-методологічний підхід до районування М. Д. Пістуна зорієнтований на взаємозв'язок районування з територіальною структурою не тільки господарства, але й суспільства в цілому. Головне завдання суспільно-географічного районування він вбачає в об'єктивному виявленні елементів територіальної структури матеріально-речовинних і духовних елементів людської діяльності. Суспільно-географічне районування, на його думку, повинно, з одного боку, синтезувати всі основні сфери людської діяльності — економічну, соціальну, духовну, політичну, адміністративну та екологічну, а з другого — розкрити їх просторову диференціацію — важливу форму існування об'єктивної дійсності [7, с. 4].

Автори Концепції економічного районування України (РВПС України НАН України) розглядають районування як району форму організації та структурування господарства країни і упорядкування розрізнених економічних районів з метою зміцнення потенціалу економічного зростання. Вони вважають, що новим і більш конструктивним є поділ країни на райони, котрі формуються в процесі розвитку продуктивних сил на основі внутрінаціонального та глобального поділу праці, і районування може теоретично реконструювати не лише минуле, а й прогнозувати майбутнє. Районоутворення на базі закономірностей, принципів і факторів розміщення продуктивних сил і управління їх розвит-

ком у майбутньому є, на їх думку, новим підходом до територіальної організації господарства, яка розвиватиметься за рахунок наперед заданого територіального поділу праці [5, с. 15].

На думку С. Л. Шульц, М. В. Максимчук і І. З. Сторонянської, сучасна парадигма районування повинна містити нові підходи і в першому наближенні вести мову про розвиток господарства на базі інформаційно-економічних циклів, використання яких у новій парадигмі економічного районування може стати одним з вагомих чинників вироблення нових доктринальних засад просторового розвитку національної економіки. Вони також вважають, що на сучасному етапі розвитку національного господарства в основу парадигми економічного районування потрібно закласти тезу про те, що основою здійснення районування повинні бути просторово-економічні мережі як основні структурні одиниці нових економічних районів України [10, с. 22—24], і роблять висновок про поєднання мережевої та інтеграційної моделей просторової організації національної економіки. При цьому реалізація інтеграційного підходу розуміється не лише на горизонтальному рівні (регіон—регіон), а й на вертикальному (бізнес—регіон—держава) [10, с. 25].

Аналіз наведених вище та інших наукових робіт із районування свідчить про те, що теорія економічного районування еволюціонує в напрямку розширення і ускладнення тематичної проблематики. Під впливом нових тенденцій розвитку економіки відбувається зміна парадигмальних уявлень про районоутворюючі фактори і протікання процесів районоформування, про критерії виявлення районів і про саму сітку економічних районів.

Постановка завдання. Сформулювати основні положення підходу до інтегрального економічного районування в аспекті державного впливу на просторовий розвиток економіки України.

Викладення основного матеріалу. В економічній літературі при дослідженні тенденції просторового розвитку економіки та регіоналізації території держав одержав розповсюдження термін «економічний простір». При цьому у різних авторів розуміння економічного простору має певні відмінності.

А. Г. Гранберг так визначає економічний простір: «це насичена територія, яка вміщує множину об'єктів та зв'язків між ними: населені пункти, помислові підприємства, господарсько-освоєні і рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі тощо». Кожен регіон, як він зазначає, має свій внутрішній простір і зв'язки із зовнішнім простором [4, с. 25].

С. В. Раєвський розуміє економічний простір як територію, на якій діє будь-який економічний процес. Виразенням економічно-

го простору є сукупність економічних відносин, які складаються на основі єдиних правил їх регулювання і які розвиваються на території, що не має внутрішніх економічних кордонів для переміщення робочої сили, капіталу та послуг. А регіональний економічний простір, на його думку, це територія, на якій діє притаманна даному регіону система економічних зв'язків, що постійно розвиваються в процесі взаємного доповнення та переплетіння господарюючих структур, між якими має місце сталий територіальний поділ праці [8, с. 207].

А. Г. Гранберг у своєму визначенні економічного простору акцентує увагу на господарюючих об'єктах і зв'язках між ними. В узагальненому вигляді це визначення відображує, на наш погляд, усю суму господарських територій на земній поверхні.

Визначення С. В. Раєвського більш вузьке за своїм змістом. По-перше, він розуміє під економічним простором сукупність тільки економічних процесів і відношень. По-друге, ці процеси та відношення функціонують на території на основі єдиних правил їх регулювання і на ній нема кордонів для переміщення робочої сили, капіталу та послуг. Отже, мова йде про єдиний економічний простір, перш за все, у рамках національної економіки.

З погляду здійснення інтегрального економічного районування, яке в узагальненому розумінні є регіоналізацією просторового розвитку економіки, є сенс в об'єднанні наведених вище трактувань досліджуваного поняття, позначив його терміном «геоекономічний простір». У такому разі зміст поняття «геоекономічний простір» включає економічний та природний потенціал території, різноманітні зв'язки між суб'єктами господарювання, економічні процеси, сукупність соціально-економічних і організаційних відносин.

Виходячи з цього визначення, регіональний геоекономічний простір буде характеризуватись властивими даному регіону особливостями протікання економічних процесів та соціально-економічними відносинами, притаманним йому поєднанням природних та економічних ресурсів, характерними внутрішніми та зовнішніми виробничо-технологічними, економічними і соціальними зв'язками.

У першому наближенні існуючі теоретико-методологічні підходи до регіоналізації геоекономічного простору (побудова системи взаємопов'язаних районів) можна поділити на дві групи. Перша група включає підходи до інтегрального економічного районування, які мають науково-пізнавальні аспекти виявлення тенденцій просторової самоорганізації економіки. Сітки районів, які виділяються в цьому випадку різними авторами, відрізняються між собою залежно

від сформульованих методологічних принципів, районоутворюючих факторів і конкретних показників, що включені в методичний арсенал. Контури таких районів не завжди збігаються з кордонами адміністративно-територіальних утворень.

У другій групі підходів результат регіоналізації гео економічного простору — система економічних районів — розглядається як свого роду «просторовий каркас» для складання планів і програм територіального розвитку, оптимізації розміщення продуктивних сил, розробки проектів планування території, реалізації регіональної економічної політики.

Якщо мати на увазі підхід, що віднесений до другої групи, то ми притримуємось тієї точки зору, що районування гео економічного простору України необхідно здійснювати одночасно на трьох рівнях: рівень макроекономічний (рівень економічних районів), рівень мезоекономічний (рівень адміністративних областей або інакше — обласних економічних районів) і рівень мікроекономічний (рівень адміністративних районів або інакше — внутріобласних економічних районів).

При здійсненні економічного районування в цьому аспекті, наведемо його функціонально-економічним, контури виділених макрорайонів збігаються з кордонами адміністративних областей. При цьому кордони областей, як ми вважаємо, не повинні піддаватись змінам. Ми не поділяємо судження про те, що при вдосконаленні адміністративно-територіального устрою України можливі зміни кордонів обласних економічних районів. І справа тут не тільки у втраті зіставлення статистичних даних про рівень розвитку тієї чи іншої області на різні дати. Адміністративна область на цей час являє собою територіальну соціально-економічну систему із загальною системою управління, фінансування, кредитування та соціального життєзабезпечення, що є важливим фактором тісної взаємодії природного і господарського комплексів, населення та форм його розселення, що склалися. Це, в свою чергу, зумовило цілісність даного адміністративно-територіального утворення.

При функціонально-економічному районуванні виділення макрорайонів доцільно, на наш погляд, здійснювати, виходячи зі стратегічних пріоритетів державної соціально-економічної політики. Кожен макроекономічний район повинен мати свої функціонально-економічні напрями, які реалізують по окремим аспектам, а всі макрорайони в цілому — стратегію розвитку національної економіки.

Такими функціонально-економічними напрямами в генералізованому вигляді можуть бути: ступінь участі району в глобаліза-

ційних процесах; спеціалізація району на рішенні важливих господарських завдань загальнодержавного значення; реалізація проєктів інноваційного розвитку; здійснення певного комплексу заходів з охорони природного середовища та поліпшення екології.

З урахуванням особливостей природного та економічного потенціалів адміністративних областей можливе їх об'єднання в макрорайони на основі виконання ними конкретизованих функціонально-економічних напрямів. Разом з цим повинна досягатися узгодженість інтересів внутрішньорегіональних і міжрегіональних з інтересами бізнесу та місцевого населення. Можливість здійснення позначених узгоджень в умовах ринкової економіки досягається поєднанням державних важелів впливу на економічні процеси та відношення з ринковими регуляторами. Одним з інструментів державного впливу є розробка і реалізація відповідних регіональних програм.

Реорганізація адміністративно-територіального поділу адміністративної області з огляду на високу ступінь практичної значимості для життєдіяльності та життєзабезпеченості сільського населення — завдання, яке потребує врахування багатьох факторів.

Є. Є. Лейзерович у своїй методиці економічного мікрорайонування акцентує увагу на територіальних соціально-економічних зв'язках адміністративних районів області, відзначаючи їх надзвичайну різноманітність [6, с. 89]. У цьому плані можна назвати зв'язки агропромислові виробничо-економічного характеру, торговельні, фінансові та грошово-кредитні, зв'язки у сфері освіти та охорони здоров'я, культурно-побутові, організаційно-управлінські тощо. Ефективно функціонувати вони можуть лише в умовах розвинутої соціальної, виробничої, ринкової і, зокрема, транспортної інфраструктури.

Тому трансформація сітки внутрішньообласних адміністративних районів повинна спиратися на детальне комплексне обґрунтування варіанта, який буде прийнятий до реалізації.

Висновки. Теорія економічного районування еволюціонує в напрямку розширення і ускладнення тематичної проблематики. Під впливом нових тенденцій розвитку економіки відбувається трансформація парадигмальних уяв про районоутворюючі фактори, процеси районоутворення, принципи та методи побудови сітки економічних районів. Інтегральне економічне районування геоекономічного простору України у функціонально-економічному аспекті доцільно здійснювати на макро-, мезо- та мікрорівнях одночасно. Виділення макроекономічних районів має будуватися, виходячи із стратегічних пріоритетів державної соціально-економічної політи-

ки. Кожен макрорайон повинен мати свої функціонально-економічні напрями, які реалізують за окремими аспектами, а всі макрорайони в цілому стратегію розвитку національної економіки. Сітка макроекономічних районів з плином часу може підлягати корегуванню, але нові контури макрорайонів мають збігатися з кордонами обласних економічних районів. При мікрорайонуванні у напрямку реорганізації адміністративно-територіального поділу областей потрібне врахування різноманітних територіальних зв'язків (у першу чергу внутрішньообласного характеру), а також рівня розвитку соціальної, виробничої та ринкової інфраструктур.

Література

1. *Алампиєв П.М.* Экономическое районирование СССР. Кн. 1 / П.М. Алампиєв. — М.: Госпланиздат, 1959. — 235 с.
2. *Бакланов П.Я.* Территориальные структуры хозяйства и экономическое районирование / П.Я. Бакланов // Социально-экономическая география: Традиции и современность / Под ред. А.И. Шкириной, В. Е. Шувалова. — М.; Смоленск, 2009. — С. 9—28.
3. *Белоусов И.И.* Основы учения об экономическом районировании / И.И. Белоусов. — М.: Изд-во МГУ, 1976. — 319 с.
4. *Гранберг А.Г.* Основы региональной экономики: Учебник / А. Г. Гранберг. — М.: ГУ ВШЭ, 2003. — 495 с.
5. Концепція економічного районування України. — К.: РВПС України НАН України, 2007. — 43 с.
6. *Лейзерович Е. Е.* Узловые вопросы экономического микрорайонирования / Е. Е. Лейзерович // Изв. АН СССР. Сер. геогр. — 1972. — № 6. — С. 82—94.
7. *Пістун М. Д.* Суспільно-географічне районування України: Текст лекцій / М. Д. Пістун. — К.: ВЦ «Київський університет», 1999. — 41 с.
8. *Раевский С. В.* Региональные особенности хозяйства / С. В. Раевский // Социально-экономическая география: традиции и современность / Под ред. А. И. Шкириной, В. Е. Шувалова. — М.; Смоленск, 2009. — С. 199—241.
9. *Смирнягин Л. В.* Узловые вопросы районирования / Л. В. Смирнягин // Изв. РАН. Сер. геогр. — 2005. — №1. — С. 5—16.
10. *Шульц С. Л.* Еволюція парадигми районування та її модернізація в умовах реформування просторово-інституційної структури економіки України / С.Л. Шульц, М.В. Максимчук, І.З. Сторонянська // Регіональна економіка. — 2010. — №3. — С. 20—28.
11. Экономическая география СССР. 4. Ч. II. Экономические районы / Под ред. Ю. Г. Саушкина, И.В. Никольского, В. П. Коровицына. — М.: Изд-во МГУ, 1973. — 280 с.

Стаття подана до редакції 21.10.2011